

УДК 657

Сопко В.В., д.е.н., доцент,

Університет банківської справи НБУ;

Бенько М.М., к.е.н., доцент,

Київський національний торговельно-економічний університет

ПРИБУТОК ЯК ОБ'ЄКТ ОБЛІКОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ

© Сопко В.В., Бенько М.М.

У статті розглядається сутність прибутку, як економічної категорії і результату діяльності, джерела її походження і формування, в історичному аспекті.

Проведено критичний аналіз положень про природу прибутку різних наукових теорій, з 15-го століття по теперішній час.

Надана узагальнююча характеристика прибутку, її сутності відносно сучасних ринкових відносин.

Ключові слова: господарська діяльність, доходи, витрати, фінансові результати, прибуток.

Essence of profit as economic category and result of activity, source of its origin and formation are considered in the article in the historic aspect.

Review of provisions of different theories about nature of profit since XV century and up to now is made.

Generalized characteristic of profit, its essence regarding contemporary exchange relations is provided.

Key words: agriculture, income, expenditures, financial results, profits.

В статье рассматривается сущность прибыли, как экономической категории и результата деятельности, источники ее происхождения и формирования, в историческом аспекте.

Осуществлен критический анализ положений о природе прибыли разных научных теорий, с 15-го столетия по сегодняшнее время.

Дана обобщающая характеристика прибыли, ее сущности относительно современных рыночных отношений.

Ключевые слова: хозяйственная деятельность, доходи, расходы, финансовые результаты, прибыль.

Постановка проблеми. Прибуток, як економічна категорія, є стрижнем і головною рушійною силою економіки ринкового типу, головним мотивом, що спонукає підприємців до діяльності.

Дослідження його природи завжди відіграло значну роль у наукових колах. Наукові теорії виникнення і формування прибутку впливали на розвиток економічної теорії та внутрішню і зовнішню політику держав, головним чином економічну.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі теоретичні аспекти сутності, джерел походження і формування прибутку дістали висвітлення у працях як зарубіжних так і вітчизняних науковців, серед яких варто виділити Белобжецького І.А., Белобородова В.А., Дьячкова М.Ф., Башнянина Г.І., Лазура П.Ю., Медведєва В.С. Бреславцева Н.А., Воронцовського А.В., Мочерного С.В.

Виклад основного матеріалу дослідження. Оскільки виникнення прибутку не можливе поза межами діяльності людини на ринку, то спершу проаналізуємо економіко-правову сутність діяльності як такої.

Діяльність (взагалі) – це специфічна, людська форма відношення до оточуючого середовища, зміст якого полягає у його необхідних змінах, в інтересах людей [4]. Діяльність включає в себе ціль, засоби, процес і безпосередньо результат (рис. 1).

Діяльність на ринку, яка здійснюється з метою отримання підприємницького доходу (прибутку) називається підприємницькою діяльністю.

Прибуток – узагальнюючий показник фінансових результатів господарської діяльності, одна із основних економічних категорій; являє собою «суму, на яку доходи перевищують пов'язані з ними витрати» [8].

Високі прибутки зумовлюють міграцію капіталу і робочої сили з однієї галузі в іншу, перебудовуючи структуру національних економік.

Більшість дослідників становлення поняття «прибуток» відносять до зародження товарного виробництва, початку формування купецького капіталу.

Однією з перших економічних теорій виникнення прибутку є теорія «меркантилізм». Меркантилізм (від італ. Mercante – торговець, купець), як школа в політичній економії, трактувала прибуток як різницю між продажною та купівельною вартістю товару.

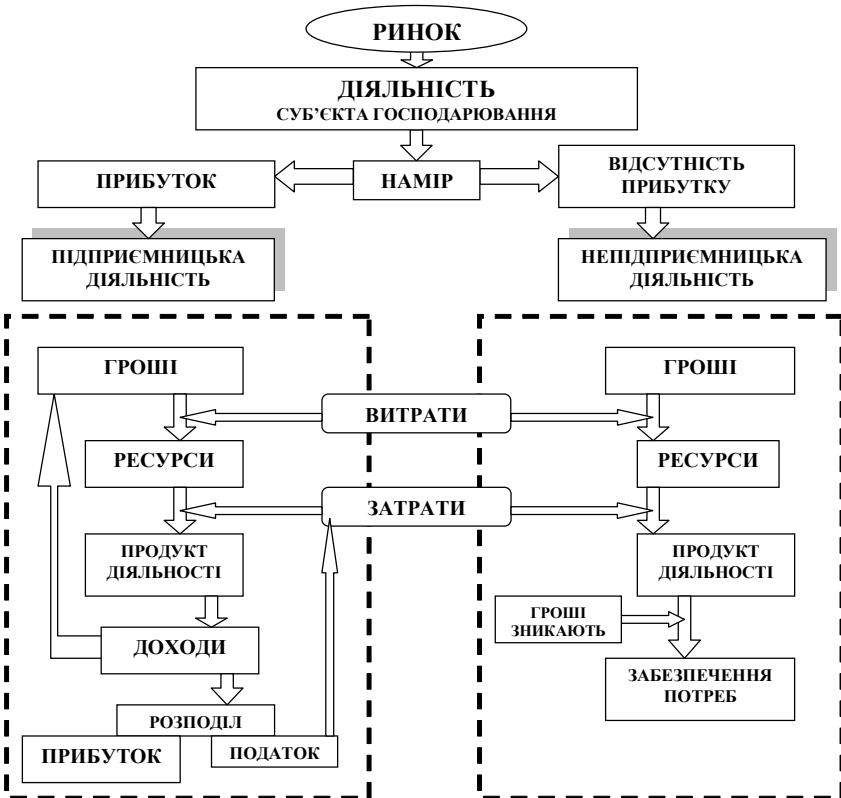

Рис.1. Економіко-правова сутність діяльності на ринку

Фізіократи (франц. Physiocrates: від грец. Phis – природа і kratos – сила, влада, панування), - були представниками класичної школи політичної економії другої половини 18 сторіччя у Франції. Перенесли факт виникнення прибутку зі сфери обігу у сферу виробництва, обмежуючи сферу виникнення прибутку лише землеробством, тому що в сфері землеробства достатньо чітко можна простежити вплив сил природи на зростання споживчих вартостей врожаю над затратами виробництва (навесні посіяно одна кількість зерна, восени зібрано значно більше) [3, с.228]. «Чистий продукт»

згідно фізіократів створюється тільки сільськогосподарською працею. Єдиною формою додаткового продукту вважали земельну ренту, а прибуток і процент лише її частинами [6, с.173].

Засновником цієї школи політекономії був Ф.Кене. Один із значних представників - А.Р.Тюрго який на посаді генерального контролера міністерства фінансів Франції в 1774-1776 рр. запровадив кілька реформ у дусі вчення фізіократів (свобода торгівлі зерном тощо) [4]. Після його відставки реформи були скасовані.

Подальше розуміння сутності прибутку пов'язано з розвитком машинного виробництва. Розвиток отримала класична політекономія. Найвидатнішим представником класичної політичної економії 18 століття є Адам Сміт, шотландський економіст і філософ. Адам Сміт прийшов до висновку, що прибуток - це неоплачена праця робітників. Він вважав, що вартість, яку робітники додають до вартості матеріалів, ділиться на дві частини, із яких одна йде на оплату заробітної плати, а інша на прибуток підприємця. А.Сміт обґрунтував розуміння прибутку як винагороду капіталісту за послуги капіталу.

Давід Рікардо, англійський економіст, представник класичної політичної економії кінця 18 і початку 19 століття, був прибічником трудової теорії вартості і продовжив її розвиток після Адама Сміта. Д.Рікардо розвив наукове розуміння прибутку А.Сміта. Рікардо уже розглядав прибуток як вирахування з продукту праці робітника. Виходячи з теорії вартості Рікардо ототожнює додаткову вартість з прибутком, не вбачаючи того, що прибуток лише форма додаткової вартості, яка породжена усім авансованим капіталом, на що вказував К.Маркс у своїй праці “Капітал”.

Паралельно з трудовою теорією вартості в цей період розвиваються і інші теорії прибутку.

На початку XIX ст., більшість французьких економістів - представників прагматичної політекономії, досліджуючи прибуток як економічну категорію, зробили свій вклад в тлумачення цієї категорії в порівнянні з А.Смітом і Д.Рікардо. Слід зазначити, що це був крок назад у порівнянні з класиками політекономії. Прагматики, питання про джерело походження прибутку підмінили питанням на якій основі, за рахунок чого можна отримати прибуток. Вони розвивають теорію трьох факторів виробництва, одним з яких вважається капітал, що породжує прибуток. Родоначальником цієї теорії вважається

французький економіст Ж.Б.Сей. Згідно цієї теорії у процесі виробництва і створенні вартості беруть участь три фактори: праця, капітал і земля, що являють собою самостійні джерела доходу, заробітної плати, прибутку і ренти відповідно. Таким чином, прибуток є справедливою винагородою підприємця за “продуктивну послугу, що надається капіталом”, так само як заробітна плата є винагорода за працю [2,с.176].

Схожою за змістом із теорією продуктивного капіталу є теорія трудового доходу підприємців, фундатором якої став англійський економіст Джеймс Мілль, що розвивав теорію Д.Рікардо. Прибічниками даної теорії були відомі економісти XIX ст.: Д.С.Мілля (син Джеймса Мілля), у творі «Основи політичної економії» положення класичної економії об'єднує з поглядами Ж.Б.Сея; Ф.Бастія – французький економіст – один з авторів теорії гармонії інтересів праці і капіталу, А.Маршалл (засновник кембріджської школи політекономії), Мак-Куллох і інші. Відповідно до цієї теорії прибуток виступає як трудовий дохід підприємців і є лише іншою назвою заробітної плати [3, с.228-252.].

Ще однією теорією прибутку була теорія «утримання (помірності)», із якою у середині XIX в. виступив англійський економіст Нассау Сеніор. Згідно теорії «утримання» прибуток капіталіста є винагородою за відмову від витрачання коштів на непродуктивні цілі. [3, с.228-252.].

Найбільш потужною і реальною, з позицій сучасності, економічною теорією, після А.Сміта і Д.Рікардо, є економічне вчення «марксизм», 19 сторіччя (Німеччина), засновником якої є К.Маркс. Це теорія додаткової вартості.

Основною працею К.Маркса є «Капітал» (1867 р.). Відповідно цієї теорії додаткова вартість є лише неоплаченою різницею між вартістю продукту і вартістю робочої сили. Джерелом прибутку К.Маркс вважав додатковий продукт, створений в сфері виробництва і реалізований у сфері обігу.

На відміну від економістів-попередників Маркс, аналізуючи природу прибутку, джерел його виникнення, прийшов до висновку, що прибуток - категорія виробництва, а не обігу і тим більше не психологічна. Привласнення прибутку підприємцями здійснюється не тому, що вони беруть участь у виробництві і не тому, що вони

утримуються у споживанні, а тому, що вони є власниками засобів виробництва [3, с.228-252.].

Це твердження, на наш погляд, незаслужено подає підприємця в негативному світлі, зводячи його роль в одержанні прибутку лише до експлуатації на основі володіння засобами виробництва.

В наш час відношення до марксизму неоднозначне. Його розвиток у 20 сторіччі мав революційний (В.І.Ленін) і реформістський (Е.Бернштейн) течії.

У революційному тлумаченні основою марксистського трактування прибутку є експлуатація. Запровадження теорії Маркса у революційному тлумаченні, створила труднощі для функціонування економіки радянського типу (СРСР та інші країни соціалістичного табору), де вчення Маркса піддалось вульгаризації і догматизації і було поставлено на службу тоталітарних режимів.

В реформістській течії (соціал-демократія) вчення Маркса, його теоретичні основи, отримали критичний аналіз і подальший розвиток.

Марксистська теорія домінувала в соціалістичних країнах при поясненні сутності і походження категорій товарного виробництва, закону вартості, в тому числі і прибутку. При цьому, до 1965 року багатьма економістами СРСР прибуток як економічна категорія соціалізму відкидалась взагалі. Прибуток і інші категорії соціалістичного товарного виробництва, трактувались як технологічні способи, прийоми виробництва, розподілу, обліку продуктів і праці, що не мають нічого спільного, крім назви, з аналогічними категоріями капіталізму.

Зацікавленість показником прибутку в СРСР зросла у другій половині 60 -х років у зв'язку з проведенням економічної реформи (1965 р.) і поставленими завданнями підвищення ролі показників прибутку і рентабельності в оцінці ефективності роботи підприємств, в організації економічного стимулювання. Поняття «прибуток» все ширше з'являється в середовищі радянських господарчих працівників і вчених-економістів [5, с.127; 6, с.36-44; 7, с.149]. Найбільш важливим показником все ще залишається показник випуску продукції, що передбачений планом. Прибуток доповнює і розвиває цей показник з позицій ефективності у взаємозв'язку з іншими [1, с.247].

У 80-х роках 20-го сторіччя в СРСР і на початку 90-х в Україні головним завданням розвитку економіки стає інтенсифікація і підвищення ефективності виробництва, створення проти затратного господарського механізму. Під ефективністю виробництва розуміється співвідношення результатів (читай прибутку – авт.) і затрат, понесених для їх досягнення [9, с.133]. Завдання отримання максимальних результатів при мінімальних затратах характеризує відмову від революційної течії теорії прибутку Маркса.

В кінці 90-х на початку 2000-х років економіка України переходить у ринкові умови господарювання. Ступінь задоволення потреб через планування втрачає свою актуальність. Задоволення потреб суспільства реалізується через ринок. Таким чином головною економічною ціллю і завданням підприємств стає виключно прибуток.

Сучасні закордонні економічні теорії головним чином розвивають теорії 19-го і початку 20-го сторіччя з метою пристосування їх до сучасних умов.

Професори Башнянин Г.І., Лазур П.Ю., Медведєв В.С. об'єднують такі вчення у чотири концепції розвитку теорії прибутку:

- 1) теорія «продуктивності капіталу» – прибуток – результат капіталу як фактора виробництва;
- 2) теорія «утримання» – прибуток – психологічний фактор;
- 3) теорія прибутку, як «трудового доходу» підприємців за підприємницьку діяльність;
- 4) теорія, в якій прибуток розглядається в якості доходу породженого монополіями.

Таким чином, прибуток - це результат дії безлічі факторів сфери виробництва, розподілу й обігу, а підприємницьку діяльність, на наш погляд, варто розглядати як фактор збільшення норми прибутку.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Приведений стислий огляд різноманітних теорій прибутку вказує на розмаїття точок зору щодо джерел його виникнення, із котрими важко не погодитись. Проте варто зауважити, що жодна з вищеописаних ситуацій в економічній реальності не зустрічається в чистому вигляді. Частіше увесь прибуток є багатограним продуктом, що утвориться завдяки впливу усіх перерахованих вище факторів.

На наш погляд, прибуток не є гарантованим доходом підприємця, що вклав свій капітал у той чи інший бізнес. Він є результатом вмілого й успішного здійснення цього бізнесу. У процесі своєї підприємницької діяльності підприємець, унаслідок невдалих дій або об'єктивних причин зовнішнього характеру, може не тільки не одержати очікуваного прибутку, але і частково або цілком позбавитися вкладеного капіталу.

Додаткова вартість є тією величиною, що, власне і забезпечує самостійну життєдіяльність підприємства. Частина засобів новоствореної вартості, що являє собою необхідний продукт, направляється на оплату праці робітників та службовців. Інша, що залишилася, є прибутком підприємства і використовується в його інтересах та інтересах власників [7, стор.288].

Все це дає підставу стверджувати, що прибуток є похідною від вартості додаткового продукту, або формою існування останнього в умовах товарного виробництва, формою, що утвориться при продажі продукту праці.

Виходячи з розглянутих характеристик прибутку, його сутність в узагальненому вигляді, можна сформулювати в такий спосіб.

Прибуток - це виражений у грошовій формі дохід підприємця (власника) на вкладений капітал, його плата за ризик ведення підприємницької діяльності, за здійснення інновації в механізмі виробництва і збуту продукції.

Список використаних джерел:

1. Анализ хозяйственной деятельности: Учебник/ И.А.Белобжецкий, В.А.Белобородова, М.Ф.Дьячков и др.; Под ред. В.А.Белобородовой.-2-е изд., перераб. и доп.-М.:Финансы и статистика, 1985.
2. Бабо А. Прибыль. - пер. с англ. - М.: Прогресс и универс., 1993.
3. Башнянин Г.І., Лазур П.Ю., Медведев В.С. Політична економія. Ч.1. Загальна економічна теорія. Ч.2. Спеціальна економічна теорія: Підруч. для студ. екон. впец. вищ. навч. закл. Усіх рівнів акредитації. – К.: Ельга, 2002.
4. Большой энциклопедический словарь. М.: Научное издательство «Большая Российская энциклопедия», 2002.
5. Бреславцева Н.А. Услуги населению: прибыль и рентабельность. – М.: Финансы и статистика, 1989.
6. Мочерний Степан Васильович. Економічна теорія: Навч. посібник. – К.: ВЦ «Академія», 2005.
7. Основи економічної теорії. Підручник: за ред. проф. Мочерного С.В. – Тернопіль, АТ «Тарнекс», 1993.

8. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 3 “Звіт про фінансові результати”.

9. Учет и анализ эффективности производства/ под ред. А.Ф.Аксененко – М.: Финансы и статистика. 1986.